

1. Inledning

1.1. Bakgrund

År 2000 inledde forskningsprojektet *Det svenska ordförrådets utveckling från artonhundra till tjugohundra* (ORDAT) sin verksamhet, finansierad av Riksbankens jubileumsfond (se Malmgren 2000). Inom projektets ram skall bland annat utvecklingen av några fackterminologier under perioden 1800–2000 undersökas. En av dessa är juridikens terminologi, och resultatet av detta arbete redovisas i den här rapporten. Resultat från olika delstudier har tidigare lagts fram vid olika konferenser (se Landqvist 2001, 2002a, 2002b, 2002c).¹

1.2. Precisering av ämnet

Inledningsvis vill jag göra en precisering av mitt arbete i relation till vad som sägs i utgångspunkterna för projektets arbete. Projektet skall bland annat resultera i ”relativt ingående diakrona beskrivningar [...]” av ett mindre antal fackterminologier, bland annat den juridiska terminologin (Malmgren 2000:17). Som framgår av titelsidan till rapporten har jag valt att ge mitt arbete huvudtiteln *Abolition, militärmål, rusdryck och kåkfarare* och undertiteln *Studier i ett svenskt juridiskt ordförråd 1800–2000*.² Genom valet av huvudtitel och undertitel på undersökningen vill

¹ Jag tackar främst professor Sven-Göran Malmgren och fil. mag. Emma Sköldberg, Institutionen för svenska språket vid Göteborgs universitet, för värdefulla kommentarer till olika konferensbidrag och till denna rapport. Vidare tackar jag samtliga medarbetare inom ORDAT-projektet för synpunkter under arbetets gång. Som juridiskt konsult har jag främst kunnat utnyttja min bror, jur. kand. Anders Landqvist. Samtidigt som jag tackar dessa namngivna och icke-namngivna personer befriar jag dem från allt ansvar för rapportens eventuella brister.

² Jag följer de definitioner som *Svenska Akademiens grammatik* (SAG 1–4 1999) ger av begreppen ’ord’, ’fras’ och ’sats’.

Lexikonord (orden i talarens ordförråd) är de grammatiska byggstenarna. Lexikonorden ”utgörs antingen av rotmorfem eller av flera morfem som är fast sam-

jag markera att denna inte enbart gäller juridisk fackterminologi i snävare mening utan just ett juridiskt ordförråd i svenskan 1800–2000.

Anledningen till att jag inte använder *Juridisk terminologi i svenskan 1800–2000* som undertitel är karaktären hos juridiken som ämnesområde (jfr Mattila 2002a:143). Självfallet finns det termer i mera strikt mening inom området, dvs. de är definierade enligt de krav som fackmännen på området ställer (se vidare Landqvist 2000:181ff.; Sandrini 1996:54–94).¹ Juridiska facktermer kan vara "arvegods" från främst romersk och kanonisk rätt, men de uppstår även genom lagstiftning (så kallade *legaldefinitioner*), rättspraxis och rättskommentarer (se t.ex. Vatvedt Fjeld 1992:212f.). Ett exempel på juridiska facktermer i denna undersökning är huvudtiteln *abolition*. I *Svenska Akademiens ordbok* (SAOB) anges betydelsen genom ett språkprov från 1844, då F.F.G. Schrevelius skriver följande i *Lärobok i Sveriges allmänna nu gällande civil-rätt*: "(Benådning) kan ... meddelas före fulländad ransakning och kallas då med särskildt namn Abolition" (kursiv stil i originalet).

Men det finns även ord och fraser som uppträder i juridiska kontexter utan att de för den skull nödvändigtvis är just definierade exklusiva juridiska termer (jfr t.ex. Rogström 1998:321; Jeand'Heur 1998:1290; Mattila 2002a:178–184). Dessa kan antingen förekomma enbart i juridiska sammanhang eller inom flera olika ämnesområden. Ett exempel är huvudtiteln *militärmål*, som enligt SAOB är såväl en administrativ som en juridisk term med definitionen 'rättegångsmål l. ärende som skall avgöras vid militär domstol'.

Ord och fraser kan också förekomma i såväl juridiska kontexter som allmänspråket (jfr t.ex. Fluck 1996:12; Tiersma 1999:203). Ett exempel

manfogade till lexikonord genom sammansättning eller avledning [...]". I en skriven text skiljs textorden från varandra genom ordmellanrum (spatier) (SAG 2, s. 3f.).

En fras kan bestå av ett eller flera lexikonord, varav ett fungerar som syntaktiskt huvudord medan de övriga är optionella bestämningar. Dessa placeras framför, efter eller både framför och efter huvudordet enligt särskilda regler för olika frastyper (SAG 3, s. 3).

En sats byggs upp av nexuskonstruktionen mellan subjekt och predikat. För att täcka in de fall där ett synligt subjekt saknas kan den följande definitionen användas: "Man kan också säga att satsens nav är det finita verbet, predikatsledets huvudled. Kring detta grupperar sig ett antal satsled vars aktanter har roller i den aktion som verbet anger: den som utför handlingen, den som är föremål för den, den som gynnas av den, platsen där den sker etc. [...]" (SAG 4, s. 3).

¹ Ur ett terminologisk perspektiv kan de juridiska facktermerna kritiseras, eftersom de inte i någon högre grad är skapade efter en medveten plan eller för att täcka hela semantiska fält (se t.ex. Vatvedt Fjeld 1992:213; Sandrini 1996:98). Se t.ex. Laurén (1993:96ff.) och Laurén, Myking & Picht (1997:187–196) för definitioner av begreppet 'term'.

erbjuder SAOB:s definition av huvudtitelns *rusdryck*:

(ss. njutningsmedel använd) alkoholhaltig dryck (dvs. dryck med icke alltför obetydlig alkoholhalt); berusande dryck; spritdryck; i lagspr. med ngt skiftande omfattning under olika tider (i sedan 1/10 1955 gällande lag om spritdrycker, vin o. starköl).

Här är det även värt att observera att betydelsen hos termer, ord och fraser i det juridiska ordförrådet inte alltid är konstant, då *rusdryck* används ”i lagspr. med ngt skiftande omfattning under olika tider [...]”.

Slutligen kan ord och fraser med en juridisk anknytning närmast ha karaktären av jargong inom ett ämnesområde eller slang inom allmänspråket, ofta med en mera vardaglig stilnivå (jfr t.ex. Laurén 1993:51; Tiersma 1999:106f.). Ett exempel är huvudtitelns *kåkfarare*, som är markerat som ett ord som tillhör juridikens ämnesområde (samt ett ord med förankring på samhällsvetenskapens område och som yrkesbeteckning) i den elektroniska versionen av *Nationalencyklopedins ordbok* (NEO), dvs. *Svensk ordbok* (f.d. NEO) utgiven av Svenska Akademien (SO). En *kåkfarare* definieras som ’person som (mer eller mindre) regelmässigt måste avtjäna fängelsestraff’. Någon uppgift om ”vardaglig stilnivå” eller liknande ges dock inte.¹

Alla exempel i rapportens huvudtitel är ord, men till ett juridiskt ordförråd hör också fraser (jfr Ruthström 1975:108; Bergenholtz & Tarp 1994b). Ett fall är *den immateriella förmögenhetsrätten* under uppslagsordet *immateriell* i SAOB och med första belägg 1908. Den immateriella förmögenhetsrätten är den del av civilrätten som behandlar förmögenhetsrättigheter med immateriella objekt, t.ex. författarrätt och patenträtt.

I ett juridiskt ordförråd förekommer även satser, som vanligen är lån från andra språk och som har en klar bindning till ett juridiskt ordförråd. Ett exempel är *lex posterior derogat priori* ”En senare lag går före (upphäver) en tidigare”, som återfinns i den monolingvala fackordboken *Juridikens begrepp* (Melin 2000).

Med undantag för ’ord’, ’fras’ och ’sats’ är möjligheterna att dra klara gränser mellan de olika kategorierna ovan mer eller mindre stora, men de är inte avgörande för mitt arbete. För enkelhetens skull använder jag därför i min framställningen ofta den mera vaga benämningen ’lexikala enheter’, vilken också får täcka fall av homonymi alternativt polysemi

¹ Ord och fraser med karaktär av slang och jargong förekommer även i juridiska fackordböcker. Se vidare avsnitt 5.3.1 och 6.2.3.2 nedan.

och betydelseutveckling under perioden 1800–2000.¹

Ett exempel på den förra företeelsen är sammansättningen *straffansvar*, som enligt SAOB dels har betydelsen 'ansvar [...] vars rättsföljd innefattar l. kan innefatta straff' med första belägg 1922, dels har betydelsen 'ansvar [...] bestående i l. utgörande straff' med första belägg 1934. Ett exempel på den senare företeelsen är *tingsrätt*, som enligt NEO är belagt i svenskan sedan 1587 men som fick sin nuvarande betydelse 1971. Detta år trädde en lag i kraft som avskaffade det tidigare systemet med *häradsrätter* på landsbygden och *rådhusrätter* i städerna. Dessa domstolar ersattes av *tingsrätter* som första insats bland de allmänna domstolarna (se Inger 1988:301).

1.3. Syfte

Det övergripande syftet för den här undersökningen är att utifrån det valda materialet försöka klarlägga utvecklingen i stort under perioden 1800–2000 inom ett svenskt ordförråd som används i juridiska kontexter och troligen ”överanvänds” där jämfört med i allmänspråket. Mera precist skall undersökningen söka klarlägga vilken inverkan olika långgivande språk har och hur olika möjligheter till (huvudsakligen) inhemsk ordbildning utnyttjas inom svenskt juridiskt fackspråk under olika delperioder av den totala undersökningsperioden. Undersökningen syftar även till att, utifrån en jämförelse mellan två delmaterial av olika karaktär, söka klarlägga några likheter och skillnader mellan hur ett ämnesområdes ordförråd framställs i monolingvala allmänordböcker och monolingvala fackordböcker, i detta fall ett antal juridiska fackordböcker. Undersökningen skall slutligen söka belysa eventuell variation inom de båda delmaterialen.

1.4. Disposition

Detta inledande kapitel följs av ett kapitel där tidigare forskning med relevans för min undersökning presenteras och där undersökningen relateras till denna forskning. I det tredje kapitlet diskuteras teoretiska och metodiska frågor och materialet för undersökningen presenteras. I kapi-

¹ Jfr Sandrini (1996:251–264) och Tiersma (1999:111–114) om homonymi och synonymi i fråga om juridisk terminologi och Mattila (2002a:170–178) om polysemi och synonymi i juridiskt språk.

tel 4 och 5 redovisas ett antal delundersökningar av arvord och lånord respektive inhemsk ordbildning i svenskt juridiskt fackspråk. Materialet för delundersökningarna bygger på *Svenska Akademiens ordbok* och *Nationalencyklopedins ordbok*. I kapitel 6 jämförs ett antal resultat från delstudierna utifrån de två allmänordböckerna med den bild som fyra monolingvala fackordböcker från den senaste femtioårsperioden ger av svenskt juridiskt fackspråk. I kapitel 7 återfinns en summerande diskussion av de resultat som undersökningen har gett.

1.5. Notation

På sedvanligt sätt används kursiv stil för metaspråklig användning av språkliga enheter, medan enkla citationstecken markerar att det är begreppet eller betydelsen som avses, t.ex. *påföljd* respektive 'påföljd' (vid kriminaliserad handling). Uppgifter om tillhörighet till ämnesområden anges med s.k. *etiketter* i *Svenska Akademiens ordbok* och *Nationalencyklopedins ordbok*. Dessa uppgifter omges i enlighet med konventionen i den senare med spetsparenteser, t.ex. <jur.> vid juridiska termer. Uppslagsord i *Svenska Akademiens ordbok* skrivs traditionellt med versaler i fet stil, t.ex. **PÅFÖLJD**. Denna konvention tillämpas också för uppslagsord i *Nationalencyklopedins ordbok* och i de juridiska fackordböcker som ingår i mitt material. Så långt som möjligt återges de typografiska konventioner som används i de olika ordböckerna. Fet och kursiv stil i de exempel som ingår i rapporten är alltid hämtade från respektive ordbok, och de är inte tillagda av mig.